

УДК 376.37-373-502

DOI 10.32626/2413-2578.2023-21.75-88

Г. ЛУКАЧОВИЧ

halynalukachovych@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-7960-2319>

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗБАГАЧЕННЯ ЛЕКСИЧНОГО ЗАПАСУ СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ЗАСОБАМИ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ

Відомості про автора: ЛУКАЧОВИЧ Галина, аспірантка 2 курсу спеціальності 016 спеціальна освіта Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна. У колі наукових інтересів: проблема формування лексико-семантичних умінь у дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення, корекція вживання прийменників дітьми передшкільного віку з ЗНМ, питання розвитку природничо-екологічної компетентності у дітей з порушеннями мовлення. E-mail: halynalukachovych@gmail.com.

Contact: Halyna LUKACHOVYCH, graduate student of the 2nd year of specialty 016 special education in Kamyanets-Podilsky National Ivan Ohienko University, Kamyanets-Podilsky, Ukraine. Academic interests: the problem of the formation of lexical-semantic skills in preschoolers with general underdevelopment of speech, correction of the use of prepositions by children of preschool age with general underdevelopment of speech, the issue of the development of natural and ecological competence in children with speech disorders. E-mail: halynalukachovych@gmail.com.

Відомості про наявність друкованих статей: Лукачович Г.О. (2022) Теоретичні засади опанування лексикою природничого змісту дошкільниками із загальним недорозвиненням мовлення. *Інноваційна педагогіка: науковий журнал*. № 50 Том 1. С.119-124. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2022/50.1.25>

Лукачович Г.О. Методичні аспекти збагачення лексичного запасу старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення засобами природничо-екологічного виховання. Стаття присвячена проблемі збагачення лексичного запасу старших дошкільників з загальним недорозвиненням мовлення за допомогою засобів екологічного виховання, а саме природничо-екологічного словника. Проаналізовано можливості

використання природничо-екологічних знань для активного розвитку словникового запасу у дітей з мовленнєвими труднощами. У статті висвітлені труднощі у засвоєнні лексики дошкільниками з ЗНМ. У статті пропонується залучення старших дошкільників до вивчення природничо-екологічних тем і одночасного підвищення мовленнєвих навичок. Наведено приклади вправ та завдань, які сприяють формуванню лексичного запасу, розширенню розуміння екологічних понять і розвитку комунікативних здібностей, підкреслена важливість інтеграції природничо-екологічних тем у навчальну програму для дошкільників з ЗНМ та ефективного використання цих знань у корекційному процесі. Зазначено, що екологічне виховання може стати цікавим та результативним засобом збагачення лексичного запасу старших дошкільників із ЗНМ.

Ключові слова: дошкільник, природничо-екологічне виховання, загальне недорозвинення мовлення, лексика.

Lukachovych H.O. Methodical aspects of enriching the lexical reserve of older preschoolers with general underdevelopment of speech by means of natural and environmental education. The author devoted the article to the problem of enriching the vocabulary of older preschoolers with general underdevelopment of speech with the help of means of environmental education, namely a natural and ecological dictionary and analyzed the possibilities of using natural and environmental knowledge for the active development of the vocabulary of children with speech difficulties. The author suggests involving older preschoolers in the study of natural and environmental topics and simultaneously improving speaking skills, gives examples of exercises and tasks that contribute to the formation of vocabulary, expanding the understanding of environmental concepts and the development of communication skills, emphasizes the importance of integrating natural and environmental topics into the curriculum for preschoolers with general underdevelopment of speech and effective use of this knowledge in the correctional process. Environmental education can become an interesting and effective means of enriching the vocabulary of older preschoolers with general underdevelopment of speech.

Key words: preschooler, natural and environmental education, general underdevelopment of speech, vocabulary.

Постановка проблеми. Збагачення словникового запасу у старших дошкільників, в тому числі і із загальним недорозвиненням мовлення (далі ЗНМ) є актуальною проблемою і необхідною умовою їх підготовки до успішного навчання в закладі загальної середньої освіти. Дошкільники з ЗНМ мають труднощі з засвоєнням лексики, у них знижена, у порівнянні з однолітками з нормотиповим розвитком, пізнавальна активність, зацікавленість навколишнім, чуйність, сприйняття естетичного, уважність,

наявні труднощі з запам'ятовування назв і ускладнене формування уявлень та понять, розуміння взаємозв'язків і ін.

Навколишнє природне середовище надає безліч можливостей для розвитку мовлення у дітей з ЗНМ. У ньому присутні об'єкти та явища, звуки, кольори, запахи, текстури, форми, що стимулюють дітей сприймати і спілкуватися з довколишнім. Для дитини з ЗНМ вивчення природи є цікавим способом ознайомлення з новими словами, виразами, концепціями для розширення лексичного запасу; мотивуючим фактором для комунікації, розвитку соціальних навичок і здібностей до спілкування; є засобом збагачення досвіду та розширення знань про природу для формування екологічної свідомості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознайомленню з природою, як основою для гармонійного розвитку дошкільника, в тій чи іншій мірі приділяли увагу педагоги та психологи. Аналіз наукових джерел показав, що вчені у різні періоди розвитку науки відзначали позитивний вплив природи на особистісні характеристики дитини.

Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський та ін. розглядали світ природи як духовну цінність і вважали, що самостійне пізнання дитиною природи є основою її всебічного розвитку. Потенціал природи для розумового виховання через спостереження і сприйняття вбачали М. Монтесорі, С. Русова, В. Сухомлинський, Ф. Фребель, Н. Яришева та ін. Формування моральних якостей дошкільника відбувається через любов і бережливе, ціннісне ставлення до навколишнього природнього середовища (Я. Корчак, Н. Яришева та ін.). С. Русова, В. Сухомлинський, З. Плохій зазначали, що розуміння і сприйняття дитиною краси природи розвиває у ній найкращі якості особистості.

Природниче виховання та ознайомлення з природою (довкіллям) має на меті виховання соціально активної творчої особистості, здатної дбайливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності, виховання у дитини свого власного "Я", свого місця серед інших людей, віри у свої сили та здібності (праці А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Лисенко, С. Ніколаєвої, О. Симонович, Н. Яришевої та ін.).

Ознайомлення дітей із природою, в основу якого покладено екологічний підхід, за якого педагогічний процес спирається на основні ідеї та поняття екології розглядали Є. Бондаревська, Н. Лисенко, В. Марочко, Г. Марочко, С. Ніколаєва, З. Плохій, Н. Яришева та ін.

Формування відповідальності, гуманності, любові до рідної природи має відбуватися через співчуття, співпереживання для розвитку екологічної свідомості (Н. Глухова, Л. В. Лупійко, Н. Лисенко та ін.).

Частина загальнолюдської культури, яка тісно пов'язана з розвитком цивілізації й людського суспільства, становить специфічний спосіб

діяльності людини у природі за її екологічними законами (А. Галєєва, М. Курок, В. Крисаченко, А. Скрипка та ін.). Екологічна культура впливає на формування екологічної вихованості, яка є результатом екологічного виховання.

Екологічна субкультура (В. Зебзеєва, О. Михеєва та ін.), яку дитина засвоює шляхом накопичення особистісного досвіду в навколишньому просторі, сприяє формуванню екологічного досвіду у спеціально створених для цього умовах, а також шляхом творчого переосмислення отриманого досвіду.

Екологічний світогляд дошкільників є інтегративним психічним новоутворенням особистості, яке розвивається під впливом соціокультурних і психічних факторів і проявляється в екологічних знаннях, екологічній діяльності і ставленні людини до природи (Н. Глухова, Н. Горопаха, Н. Лисенко, С. Ніколаєва, З. Плохій та ін.).

Екологічна освіта дошкільників (проєкологічна освіта) (Л. Кац, Л. Мойсєєвою, В. Онопрієнко, Т. Васконцелос, М. Фалькевич-Шульц, Н. Лисенко, О. Лисенко, Л. Мацук та ін.) відбувається через формування системи екологічних знань та екологічної культури, системи уявлень про світ природи як сукупності конкретних природних об'єктів, розуміння багатосторонньої цінності природи як джерела матеріальних і духовних сил суспільства; формування екологічного ставлення (позитивного, дбайливого, відповідального, суб'єктного) до природи, умінь і навичок природовідповідної поведінки й потреби спілкування з природою, навичок природоохоронної діяльності, освоєння стратегій та технологій взаємодії з природним і соціальним навколишнім середовищем у промисловості й сільському господарстві, розвиток альтернативного та прогностичного мислення, екологічної свідомості, екологічної культури при аналізі природних об'єктів і діяльності у природі

Екологічна компетентність (З. Плохій) є головною метою і результатом екологічної освіти дітей, визначається здатністю оцінювати екологічні проблеми.

Еколого-природнича компетентність дошкільників (Г. Беленька, Т. Науменко, О. Половіна) визначена через ціннісне ставлення до природи, усвідомлення єдності з нею, екологічно узгоджену діяльність на основі еколого-природознавчих знань про зв'язки й залежності в природі через інтелектуальний, мотиваційний, емоційно-вольовий розвиток в гармонії з суспільством і природою.

Доведено, що дошкільний вік – важливий етап у становленні екологічного світогляду, що передбачає навчання вміння гуманно взаємодіяти з природним середовищем (А. Богущ, Н. Горопаха, З. Плохій, Н. Пустовіт, Р. Рославець, М. Фіцула).

Практичний досвід і дослідження (З. Плохій, Л. Савченко, В. Сухомлинський, Х. Шапаренко та ін.) показують, що при спілкуванні з природою дитина емоційно розкривається, у неї розвивається пізнавальна активність, спостережливість, увага, пам'ять, мислення, мовлення, через збагачення словникового запасу, формування уміння відповідати на питання і переказувати почуте.

Дослідження закордонних вчених довели (С. Lin, Н. Chai, J. Wang та ін.), що екологічна освіта допомагає дітям подолати свої початкові страхи, отримати задоволення від навчання, покращити навички спостереження, уваги, аналізу, розвинути креативність та логічне мислення [15, с. 1-5].

В той же час, екологічне виховання відбувається через засвоєння лексики природничо-екологічного змісту. Процес формування словника у старших дошкільників вивчали А. Богуш, Н. Горбунова, А. Іваненко, К. Крутій та ін. і визначили його особливості. Вчені дослідили основні аспекти засвоєння семантики слів, уточнення і розширення значень; використання тематичного принципу введення лексики, асоціативного поєднання слів (Н. Гавриш, С. Дем'яненко, Н. Кирста); особливості розуміння дітьми слів і понять (О. Логінова).

Дітям з ЗНМ притаманні труднощі в засвоєнні лексики. Л. Андрусишина, І. Мартиненко, О. Ревуцька та ін. вивчали процес засвоєння нових слів у цієї групи дітей та встановили особливості формування лексичного запасу. Вони визначили, які види слів (назви предметів, дієслова, прикметники тощо) діти засвоюють легше або складніше, які способи навчання лексиці є ефективними та означили труднощі у процесі засвоєння слів.

Особливості засвоєння лексики дошкільниками з ЗНМ в контексті специфіки порушення вивчали І. Брушневська, Л. Данілавичюте, О. Мілевська, І. Марченко, Є. Соботович, О. Ткач та ін., і визначили, які саме аспекти лексики (словосполучення, речення, синоніми тощо) становлять труднощі для цієї групи дітей та розробили методики корекції лексичних порушень.

Лексичний розвиток дошкільників з ЗНМ з огляду на їхню здатність до сприймання інформації та запам'ятовування слів вивчали В. Тарасун, Л. Трофименко, М. Шеремет та ін. Вони досліджували ефективність методик та прийомів для розширення і уточнення лексичного запасу у дітей з ЗНМ.

Тому корекцію порушень у мовно-мовленнєвому розвитку дошкільника з ЗНМ, його підготовку до успішного навчання у закладі загальної середньої освіти важливо пов'язати з вибором ефективних методів формування ключових компетентностей. Згідно Базового компонента дошкільної освіти [2, с. 5] у передшкільному віці формують: мовленнєву,

комуникативну, природничо-екологічну компетентність та навички, орієнтовані на сталий розвиток, рухову і здоров'язберезувальну, особистісну, предметно-практичну та технологічну, сенсорно-пізнавальну, логіко-математичну та дослідницьку, ігрову, соціально-громадянську, художньо-мовленнєву, мистецько-творчу (художньо-продуктивну, музичну, театралізовану) та інші компетентності, які продовжуються в освітньому процесі початкової школи та впродовж життя. Природничо-екологічні знання важливі, оскільки складають уявлення і поняття про навколишній світ і сприяють гармонійному розвитку дошкільника. В той же час розвиток природничо-екологічної компетенції дошкільників з ЗНМ як елемент корекції в логопедичній роботі висвітлений в наукових джерелах недостатньо.

Мета статті. Теоретичне дослідження корекційного потенціалу екологічного виховання для збагачення лексичного запасу у старших дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення.

Виклад основного матеріалу. При загальному недорозвиненні мовлення порушеними є всі структурні компоненти мовленнєвої системи: звуковимова, лексика, граматики, зв'язне мовлення, що веде до порушень оволодіння семантичною структурою рідної мови. Дослідження Л. Андрусішиної [1], І. Брушневської [3; 4], І. Мартиненко [5], О. Мілевської [6; 7], Ю. Рібцун [8], Є. Соботович [9], І. Субашкевич [10], О. Ткач [11], Л. Трофименко [12; 13] та ін., показали, що розвиток мовлення дітей дошкільного віку із ЗНМ проходить із істотними відхиленнями від вікових норм. Порушення формування лексики в дітей з ЗНМ проявляються в обмеженості словникового запасу, різкій розбіжності обсягу активного й пасивного словника, численних вербальних парафазіях, недостатньому засвоєнні змістовної структури слова (лексичної семантики), несформованості семантичних полів, що призводить до помилок.

Обмеження і неточність вживання іменників (Л. Трофименко, І. Субашкевич, О. Мілевська, Ю. Рібцун) проявляються у незнанні назв ягід (журавлина, ожина, суниця), риб, квітів (незабудка, фіалка, ірис, айстра), диких тварин (кабан, леопард), птахів (лелека, пугач), інструментів (рубанок, долото), професій (маляр, муляр, робітник, швачка), частин тіла й частин предмета (стегно, стопа, кисть, лікоть; манжета, фара, кузов); труднощах пошуку відомого слова, у порушенні актуалізації пасивного словника; замінах слів, що входять в одне родові поняття (лось — олень, лимон — апельсин, конвалія — тюльпан й ін.); неправильному та ненормативному узгодженні числівника з іменником (чотири барабанів, два дерева, два рибок, п'ять сливів); труднощах в узгодженні іменників і прикметників у роді (переважно у середньому) (жовта сонечко, синя море).

Труднощі вживання прикметників (Л. Трофименко, І. Субашкевич, О. Мілевська) виявляються у замінах і свідчать про те, що діти з ЗНМ не виділяють істотних ознак, не диференціюють якість предметів.

Обмеження і неточність вживання прийменників (Л. Трофименко, А. Янушоніс) представлені пропусками і замінами, не розумінні значень.

Обмеження і неточність вживання дієслів (О. Мілевська, А. Кравченко) виявляються у замінах дієслів (кує — молотить, косить траву — підріже траву, в'яже — шиє, купає — ми), невмінні дітей диференціювати деякі дії (повзе – іде, воркоче – співає і т.д.) [6, с. 153-154].

Труднощі диференціації лексичних одиниць за їх семантичними ознаками (Л. Трофименко, І. Брушневська, О. Мілевська) представлені порушеннями у використанні слів на позначення лексико-семантичних явищ мовленнєвої діяльності; малою кількістю узагальнюючих слів, не значним використанням антонімів, практичною відсутністю синонімів і омонімів.

Низький рівень сформованості узагальнюючої функції слова, неточність вживання слів (Є. Соботович, Л. Трофименко, О. Мілевська, Ю. Рібцун) виявляються у змішуванні слів у дітей з ЗНМ на основі подібності за ознакою функціонального призначення: миска — тарілка, мітла — щітка; замінах слів, що позначають предмети, ззовні подібні: фонтан — душ; замінах слів, що позначають предмети, об'єднані спільністю ситуації: ковзанка — лід, вішалка — пальто; змішуванні слів, що позначають частину й ціле: комір — плаття, лікоть — рука; замінах узагальнюючих понять словами конкретного значення: взуття — черевики, посуд — тарілки; у використанні словосполучень у процесі пошуку слова: ліжко — щоб спати, щітка — зуби чистити; у замінах слів, що позначають дії або предмети, словами-іменниками: відкривати — двері, або навпаки, замінах іменників дієсловом: ліки — боліти.

Пізнє формування лексичної системності (Є. Соботович, Л. Трофименко, І. Брушневська, О. Мілевська) проявляється у тому, що у дітей з ЗНМ до 7 років парадигматичні асоціації носять характер аналогії, подібності (кішка – собака, стіл – стілець) [12, с. 94].

Труднощі в розвитку когнітивної сфери – мислення, пам'яті, уваги, уяви, мотивації (Л. Андрусина, І. Брушневська, В. Тищенко, О. Мороз, І. Мартиненко) проявляються у негативній динаміці становлення пам'яті, недостатній активності та цілеспрямованості процесів запам'ятовування і відтворення, швидкому забуванні матеріалу, труднощах опанування логічними прийомами обробки інформації, домінуванні мимовільної пам'яті над довільною, несформованості функції ймовірного прогнозування внаслідок недостатнього розвитку пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, наочно-образного мислення, комунікативного компонента

мовленнєвої діяльності; недостатності операційного компонента мислення, недостатній сформованості операцій наочно-образного мислення, труднощах під час класифікації та узагальнення предметів, недостатньому розвитку процесів порівняння та абстрагування, аналізу та синтезу, імовірного прогнозування, відсутності цілеспрямованості в процесі виконання мисленнєвих дій; недостатньому обсязі знань про навколишню дійсність, про призначення, властивості предметів, що не дає можливості адекватно встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між явищами, робити відповідні узагальнення та висновки; швидкій виснаженості уваги та пам'яті; зниженні мотивації і цілеспрямованості у діяльності; зниженні пізнавальних інтересів; бідному запасі загальних відомостей про навколишній світ, несформованості операційних компонентів; складності у створенні уявної ситуації, недостатній точності предметних образів уявлень.

Відповідно до програмо-методичного комплексу Л. Трофименко [13, с. 83-84] для корекції лексичної сторони мовлення дітей з ЗНМ виділила такі напрями:

1. Формування різних рівнів лексичних узагальнень, яке включає засвоєння категоріального, контекстуально зумовленого значення слова; кумуляція варіативних значень одного і того ж слова; перенесення значення, засвоєного на практичному рівні, на подібні, але не ідентичні ситуації; засвоєння лексико-семантичних явищ (синонімії, антонімії, багатозначності).

2. Формування системи морфологічного словотворення, що складається з формування практичного морфологічного аналізу слова (порівняння слів за звучанням та значенням; виділення загального звучання в ряді однотипних за морфологічним складом слів; співвіднесення виділеної морфеми зі значенням;) перенесення та генералізація правил морфологічного оформлення слів (утворення похідних слів за аналогією, за описом, самостійно); формування контролю за семантикою і морфологічним оформленням похідних слів.

3. Формування лексичної системності: формування синтагматичних, парадигматичних зв'язків слів; зміна домінуючого типу асоціативних зв'язків.

4. Закріплення та диференціація засвоєних значень.

Для розширення та уточнення словника дітей з ЗНМ доцільно використовувати ігри, оскільки це провідний вид діяльності у дошкільному віці. Ігрові методи мотивують і стимулюють пізнавальну активність.

Ігри природничо-екологічного змісту, побудовані за принципом від простого до складного, дозволяють сформувати уявлення про рослини (нюхає квіточку, їсть яблуко, огірок, помідор і ін.), тварини, з якими дитина

знайома і контактує (киця – м'яв, цуцик – гав та ін.), природні об'єкти (сонечко, ліс та ін.) та явища (вітер – у-у-у, дощик – кап-кап), уточнюючи найпростіші зв'язки в природі (сонечко світить – світло – день, місяць і зірки на небі – темно – ніч та ін.).

Серед розмаїття природничо-екологічних понять є усі компоненти для формування лексичної сторони мовлення дітей з ЗНМ:

1. Для вивчення і уточнення категоріального значення слова в природі присутні різні види рослин, тварин, географічних та космічних об'єктів і явищ, корисних копалин, сезонів і відповідних змін всього навколо; їх класифікація, ознаки і (чи) будова; часові і просторові відношення та ін. Наприклад, категорії тварин за їх ознаками, такими як розмір, кількість ніг, спосіб живлення тощо, що сприятиме уточненню значення слів, пов'язаних з певними видами тварин, наприклад, ссавці, птахи, рептилії та інші; різні категорії рослин, такі як дерева, квіти, трави, плодові рослини тощо для уточнення значення відповідних слів; категорії водойм, такі як річки, озера, моря, або географічні форми, такі як гори, долини, плато тощо; категорії предметів за їхніми властивостями, такими як твердість, прозорість, гнучкість тощо. Ці природничі знання можна поєднати з мовленнєвими вправами, де діти будуть аналізувати різні категорії і уточнювати значення слів, що належать до цих категорій. Наприклад, класифікація тварин за їхніми характеристиками, розпізнавання різних типів рослин, або порівняння різних географічних об'єктів.

Для засвоєння контекстуально зумовленого значення слова необхідно проводити бесіди, читання казок, розповідей з використанням наочних матеріалів природничо-екологічного змісту. Наприклад, опис сезонних змін у природі, взаємозв'язків між організмами, харчових ланцюгів, космічних явищ, факторів впливу природи на людей, тварин і навколишнє середовище: особливості різних регіонів світу, їхні кліматичні характеристики, географічні об'єкти та природні явища та ін.

Ці природничо-екологічні знання можна поєднати з мовленнєвими вправами, де діти будуть аналізувати тексти, речення або ситуації, щоб розуміти контекстуально зумовлене значення слів і використовувати їх належним чином.

Для кумуляції варіативних значень одного і того ж слова сприятиме вивчення біорізноманітності, оскільки дослідження різних видів тварин, рослин та мікроорганізмів, дозволить виявити, що одне слово може мати варіативні значення, які відображають цю різноманітність. Наприклад, термін "квітка" може описувати типи квіток з різними видами, формами, кольорами та ароматами. Вивчення екосистем, такі як ліси, сади, озера, поля, та ін., сприятиме розумінню взаємозв'язків між різними організмами та їх середовищем проживання. Наприклад, слово "дерево" може описувати

різні види дерев, які зустрічаються у різних екосистемах. Вивчення сезонних змін у природі сформує уявлення про те, як природа змінюється залежно від пори року: ландшафт, температура, поведінка тварин та ріст рослин, і враховувати ці зміни у варіативних значеннях слів. Наприклад, слово "зима" може описувати різні аспекти зимового періоду, такі як холод, сніг, льодяний дощ тощо.

Ці природничо-екологічні знання можна поєднати з мовленнєвими вправами, де діти будуть аналізувати природні явища, живі організми та їхні взаємозв'язки, щоб розуміти різні значення слів у контексті природи.

Для перенесення значення, засвоєного на практичному рівні, на подібні, але не ідентичні ситуації можна використати аналогії в природі. Наприклад, діти можуть вивчати, які механізми захисту мають деякі рослини та тварини, які можна порівняти з механізмами, застосовуваними людьми у певних ситуаціях. Розуміння принципів функціонування екосистем може допомогти дітям переносити знання на нові ситуації. Знання про взаємозв'язки між різними організмами, енергетичний потік та роль різних факторів у підтримці рівноваги в екосистемі дасть їм можливість розуміти, які принципи можна застосувати до інших ситуацій, що можуть мати подібні взаємодії.

Для засвоєння лексико-семантичних явищ (синонімії, антонімії, багатозначності) у природі є необхідна різноманітність для візуалізації та засвоєння. Наприклад, синонімом до слова «колючий» є «гострий»; антонімом – «гладкий». Можна показати їжака (дикобраза, колючки куца шипшини, терену, троянди, голки ялинки) і дельфіна (акулу, змію, квіти і листочки троянди); для характеристики багатозначності і переносного значення можна продемонструвати ілюстрацію колючого погляду, морозу.

2. Для формування системи морфологічного словотворення засобами природничо-екологічного виховання у старших дошкільників з ЗНМ можна використати наступні підходи:

- Порівняння слів за звучанням та значенням: наприклад, вони можуть порівнювати слова "сонце" і "сонечко" та відмічати схожість їх звучання та значення. Це допоможе їм усвідомити, що різні слова можуть мати схожі форми та означати одну й ту саму реальну річ.

- Виділення загального звучання в ряді однотипних слів: наприклад, слова "квітка", "квітчастий", "розквітати" мають спільну морфему "квіт", яка пов'язана з описом квітів.

- Співвіднесення виділеної морфemi зі значенням: Застосування природничих понять та знань може допомогти дітям з'єднати виділену морфему зі значенням, яке вона передає. Наприклад, морфема "росл-" може бути пов'язана зі зростанням та розвитком рослин і відслідковується у словах "рослина", "росток", "виростити".

Застосування природничо-екологічних знань у формуванні системи морфологічного словотворення допомагає дітям розуміти зв'язок між мовою та природою, а також розширює їхні словникові та морфологічні навички. Використання конкретних прикладів та вправ, пов'язаних з природою, допомагає створити зв'язок між абстрактними морфологічними поняттями та конкретними природними об'єктами, що сприяє кращому розумінню та запам'ятовуванню матеріалу.

Для перенесення та генералізації правил морфологічного оформлення слів можна використати утворення похідних слів за аналогією (свиня-свинячий, корова-коров'ячий, кіт-котячий, собака-собачий та ін; дерево-дерев'яний, камінь-кам'яний, глина-глиняний та ін.); за описом знайомих природних об'єктів можна допомогти дітям створити нові слова за допомогою додавання адекватних морфем (за допомогою опису квітки з листками, діти можуть утворити слово "листок" або "листочок"); самостійне утворення слів, використовуючи природничі об'єкти як джерело натхнення. (зі слова "квітка" можна утворити слова "квіточка", "квітчастий" або "розквітати").

Для формування контролю за семантикою і морфологічним оформленням похідних слів доцільно співставити похідні слова з відповідними природними об'єктами або явищами. Наприклад, назвати слово "сонячний" і попросити дітей знайти зображення сонця серед інших малюнків та пояснити, чому саме це слово відповідає природному об'єкту.

3. Формуванню лексичної системності сприятимуть розвиток розуміння взаємозв'язків у природі. Для формування синтагматичних і парадигматичних зв'язків слів; зміни домінуючого типу асоціативних зв'язків доцільно використовувати зрозумілі і відомі ознаки рослин, тварин, природних об'єктів та ін.

4. Усе це сприятиме закріпленню та диференціації засвоєних значень з поступовим ускладненням завдань. Дотримуючись принципу від простого до складного і враховуючи онтогенетичні особливості засвоєння значень слів, необхідно формувати у дитини розуміння лексико-семантичних категорій.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Збагачення лексичного запасу старших дошкільників із ЗНМ засобами екологічного виховання можливе шляхом використання природничо-екологічного словника, який містить матеріал для розширення уявлень дітей про навколишнє, формування понять, узагальнень, уявлень про значення слів, системи морфологічного словотворення, лексичної системності. Це, в свою чергу, сприятиме розвитку мислення, пам'яті, уваги, формуванню лексико-семантичний умінь. Тобто, у дитини з ЗНМ у процесі засвоєння різних категорій природничо-екологічної лексики розшириться словниковий запас,

сформується розуміння лексико-семантичних полів, мереж, асоціативних полів та ін.; виробиться вміння узагальнювати, класифікувати, застосовувати граматику; сформується точність слововживання та зв'язне мовлення, що сприятиме оптимальному добору та застосуванню лексичних засобів, вірному поєднанню лексичних одиниць та використанню їх у семантико-граматичному контексті. Перспективу дослідження вбачаємо у практичній апробації викладених теоретичних положень.

Бібліографія

1. Андрусишина Л. Є. (2012) Розвиток довільної пам'яті у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна.* 19(1). 302-310. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_19\(1\)__35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_19(1)__35).
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. (2021) за ред. Піроженко Т.О. URL: <http://surl.li/jyzzr>.
3. Брушневська І.М. (2020) Дослідження сформованості мислительних операцій у дітей із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 27(1). 199-205. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/argnd_2020_27\(1\)__37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/argnd_2020_27(1)__37).
4. Брушневська І. М. (2017) Дослідження стану сформованості лексики у дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки.* 3. 39-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2017_3_8.
5. Мартиненко І. В., Корнієвська О. А. (2012) Особливості формування уяви у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна.* 21(1). 108-115. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_21\(1\)__17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_21(1)__17).
6. Мілевська О. П. (2020) Особливості семантичної домінанти сприймання слова у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. *Актуальні питання корекційної освіти. Педагогічні науки.* 15. 145-154.
7. Мілевська О.П. (2019) Вивчення лексико-семантичної трансформації у старших дошкільників. *Сучасний вимір психології та педагогіки: зб. за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, Україна, 24-25 травня 2019 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота».* 70-74.
8. Рібцун Ю. В. (2007) Обстеження лексичної сторони імпресивного мовлення молодших дошкільників із ЗНМ. *Теорія і практика сучасної логопедії: зб. наук. пр* К. 4. 95–103.
9. Собонович Є. Ф., Трофименко Л. І. (2021) Особливості засвоєння дітьми із НЗНМ узагальненого лексичного значення слова та його понятійної співвіднесеності. *Дефектологія.* 1. 38-44.
10. Субашкевич І. Р., Дмитрів Ю. М. (2018) Особливості граматичної сторони мовлення у дітей

дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 36. 111-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2018_36_19. 11

Ткач О.М. (2019) Логопедія: формування семантичних полів слів у дітей з системними порушеннями мовлення. Монографія. Кам'янець-Подільський: ПП «Аксиома». 244 с.

12. Трофименко Л. І. (2013) Теоретичні засади дослідження лексичної сторони мовлення у дошкільників в умовах нормального та порушеного онтогенезу. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови.* 4(1). 85-95. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4\(1\)__13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4(1)__13).

13. Трофименко Л.І (2014) Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку: монографія. *Кіровоград: Імекс-ЛТД.* 104. URL: <http://surl.li/clfnl>.

14. Шеремет М. К., Ряшенцева Д. М. (2012) Особливості формування мовлення в ранньому та дошкільному віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія.* 21. 329-333. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2012_21_85.

15. Lin C. Y., Chai H. C., Wang J. Y., Chen C.J., Liu Y. H., Chen C. W., & Huang Y. M., 2016. Augmented reality in educational activities for children with disabilities. *Displays.* Vol. 42. P. 1-54.

References

1 Andrusyshyna L. Ye. (2012) Rozvytok dovilnoi pamiaty u starshykh doshkilnykiv iz zahalnym nedorozvytkom movlennia. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Seriiia : Sotsialno-pedahohichna. - Collection of Scientific Works of Kamianets-Podilskyi National University by Ivan Ohiiienko. Series: Social and Pedagogical.* 19 (1), 302-310. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2012_19\(1\)__35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2012_19(1)__35).

2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity v Ukraini. (2021) za red. Pirozhenko T.O. URL: <http://surl.li/jyzzr>.

3. Brushnevskа I.M. (2020) Doslidzhennia sformovanosti myslytelnykh operatsii u ditei iz zahalnym nedorozvytkom movlennia. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk. - Humanities science current issues.* 27(1). 199-205. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2020_27\(1\)__37](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apgnd_2020_27(1)__37).

4. Brushnevskа I. M. (2017) Doslidzhennia stanu sformovanosti leksyky u ditei piatoho roku zhyttia iz zahalnym nedorozvytkom movlennia. *Naukovyi visnyk Mykolaiivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky.* 3. 39-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2017_3_8.

5. Martynenko I. V., Korniiivska O. A. (2012) Osoblyvosti formuvannia uiavy u ditei starshoho doshkilnoho viku iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Seriiia: Sotsialno-pedahohichna. - Collection of Scientific Works of Kamianets-Podilskyi National University by Ivan Ohiiienko. Series: Social and Pedagogical.*

21(1). 108-115. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppk_sp_2012_21\(1\)__17](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppk_sp_2012_21(1)__17). **6. Milevska O.P.** (2020) The semantic dominant features of word perception in children with general speech underdevelopment. *Current issues of correctional education (pedagogical sciences)* 15. 145-154. **7. Milevska O.P.** (2019) Vyvchennia leksyko-semantychnoi transformatsii u starshykh doshkilnykiv. *Suchasnyi vymir psykholohii ta pedahohiky: zb. za materialamy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Lviv, Ukraina, 24-25 travnia 2019 r.)*. Lviv: HO «Lvivska pedahohichna spilnota». 70-74. **8. Ribtsun Yu. V.** (2007) Obstezhennia leksychnoi storony impresyvnoho movlennia molodshykh doshkilnykiv iz ZNM. *Teoriia i praktyka suchasnoi lohopedii: zb. nauk. pr.* K. 4. 95–103. **9 Sobotovych Ye. F.,** Trofymenko L. I. (2000) Osoblyvosti zasvoiennia ditmy iz NZNM uzahalnenoho leksychnoho znachennia slova ta yoho poniatiinoi spivvidnesenosti. *Defektolohiia*. 1. 38-44. **10. Subashkevych I. R.,** Dmytriv Yu. M. (2018) Osoblyvosti hramatychnoi storony movlennia u ditei doshkilnogo viku iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia III rivnia. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia - Scientific Journal of the M.P. Drahomanov National Pedagogical University. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology.* 36. 111-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2018_36_19. **11. Tkach O.M.** (2019) Lohopediia: formuvannia semantychnykh poliv sliv u ditei z systemnymy porushenniamy movlennia. Monohrafiia. Kamianets-Podilskyi: PP «Aksioma». 244. **12 Trofymenko L. I.** (2013) Teoretychni zasady doslidzhennia leksychnoi storony movlennia u doshkilnykiv v umovakh normalnoho ta porushenoho ontohenezu. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy*. 4(1). 85-95. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4\(1\)__13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4(1)__13). **13. Trofymenko L.I** (2014) Shliakhy podolannia zahalnoho nedorozvytku movlennia u ditei doshkilnogo viku: monohrafiia. Kirovohrad: *Imeks-LTD*. 104. URL: <http://surl.li/clfnl>. **14. Sheremet M. K.,** Riashentseva D. M. (2012) Osoblyvosti formuvannia movlennia v rannomu ta doshkilnomu vitsi. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 19: Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia - Scientific Journal of the M.P. Drahomanov National Pedagogical University. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology.* 21. 329-333. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_019_2012_21_85. **15. Lin C. Y.,** Chai H. C., Wang J. Y., Chen C.J., Liu Y. H., Chen C. W., & Huang Y. M., 2016. Augmented reality in educational activities for children with disabilities. *Displays*. Vol. 42. P. 1-54.

Стаття подана до друку 08.05.2023 р.